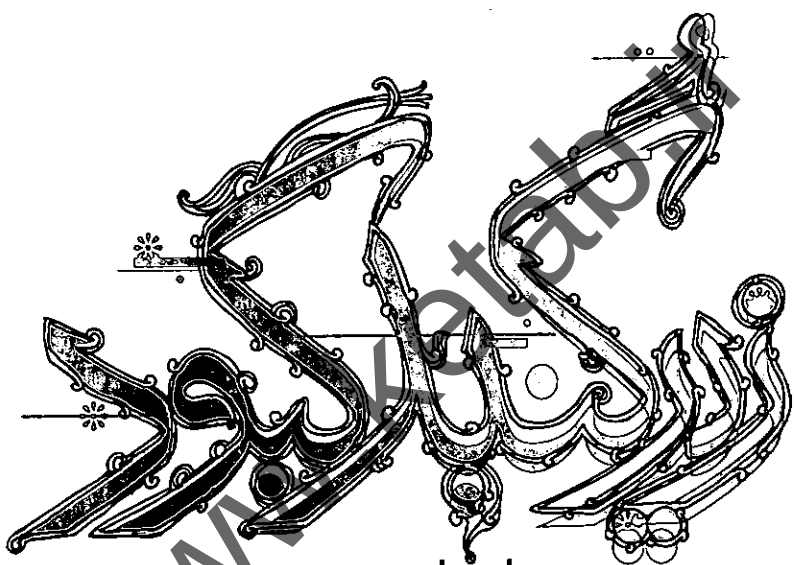
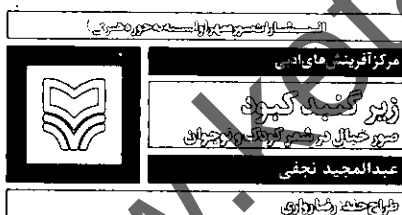

صور خیال در شعر کودک و نوجوان
عبدالمجید نجفی

چاپ: صحافی و لیتوگرافی: واژه پرنور اندیشه چاپ اندیشه

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۲۵۰۰ نسخه

شابک: ۱- ۹۷۸-۶۰۰-۱۷۵-۰۲۸

قیمت: ۴۵۰۰ تومان

مکان: تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۳۸، طبقه دوم، دفتر انتشارات

سرشناسه: نجفی، عبدالمجید، ۱۳۳۸-

عنوان و نام پدیدآور: زیر نظر کتب کودک: صور خیال در شعر کودک و

نوجوان ایران / عبدالمجید نجفی،

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۲۵۲ ص.

ISBN: 978-600-175-028-1

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: شعر کودکان -- تاریخ و نقد

موضوع: ادبیات کودکان و نوجوانان -- تاریخ و نقد

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سوره مهر

رده بندی کنگره: ۱۳۸۹: ۲۱۳۸۹/۱۳۸۹ PIR2445

رده بندی دیویی: ۸۱۵/۹۳۵۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۸۷۱۲۵

مکان: تهران: حسان حافظ، حسان رنس، پلاک ۲۳

شماره و نسبی: ۱۵۸۱۵-۱۱۴۴ تلفن: ۶۶۴۷۷۰۰۱

مکان: مرکز تحسین: (مخ خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳ فکس: ۶۶۴۶۹۹۵۱

www.soorometh.ir

فهرست

■ ۰۱۱ ■ مقدمه

■ ۰۱۷ ■ کودک کیست؟ شعر چیست؟

■ ۰۱۹ ■ مراحل تحول شناخت کودک از دیدگاه پیاژه

■ ۰۱۹ ■ ۱. دوره حسی- حرکتی (دو سال اول زندگی)

■ ۰۲۰ ■ ۲. دوره عملیات عینی

■ ۰۲۰ ■ الف) مرحله پیش عملیاتی - دو تا هفت سالگی

■ ۰۲۰ ■ ب) مرحله عملیات عینی - هفت تا یازده دوازده سالگی

■ ۰۲۱ ■ ۳. دوره عملیات صوری (قیاسی) از دوازده تا پانزده سالگی

■ ۰۴۵ ■ زمان و کودکی

■ ۰۴۹ ■ تخیل، آبخور شعر

■ ۰۵۱ ■ تأملی کوتاه در مفهوم بازی

■ ۰۵۵ ■ بازگشت به کودکی چه ویژگی‌هایی دارد؟

■ ۰۶۵ ■ شعر چیست؟

■ ۰۸۹ ■ رابطه‌های معنایی در کلام

■ ۰۸۹ ■ تشبیه

■ ۰۹۲ ■ ایهام

■ ۰۹۵ ■ زبان در شعر کودک

■ ۰۹۸ ■ موسیقی شعر کودک

■ ۱۰۰ ■ قالب‌های شعر کودک

■ ۱۰۰ ■ الف) چهارپاره

■ ۱۰۱ ■ ب) قالب نیمایی

■ ۱۰۲ ■ ج) قالب ترانه‌ای

بررسی ساختاری شعر کودک □۱۰۳

الف) شعر کودک در سالیان پیش از انقلاب مشروطه □۱۰۹

ب) شعر کودک از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی □۱۰۹

جبار باغچه بان □۱۱۰

پروین دولت آبادی □۱۱۳

ج) شعر کودک از آغاز انقلاب اسلامی تا امروز □۱۱۴

صور خیال □۱۱۵

انواع تشبیه در شعر کودک و نوجوان □۱۱۶

۱. تشبیه با دو سویه حسی □۱۱۶

۲. تشبیه با دو سویه حسی و عقلی □۱۱۷

تشبیه مرکب □۱۱۹

تشبیه پنهان □۱۲۱

تشبیه تفضیل □۱۲۲

تصویرهای واقعی - تخیلی □۱۲۳

مجاز □۱۲۷

علاقه لایمیت و ملزومیت □۱۲۸

علاقه مجاورت □۱۲۹

علاقه جزئیت و کلیت □۱۳۱

علاقه علت و معلول □۱۳۲

استعاره □۱۳۳

استعاره های برجسته □۱۳۶

استعاره مکنیه یا بالکنایه □۱۳۹

حس آمیزی □۱۴۰

نماد □۱۴۲

- ۱۴۷ نماد آیین
- ۱۵۱ کهن‌الگو چیست؟
- ۱۵۲ سایه
- ۱۵۴ هنجارگریزی در نماد رنگ‌ها
- ۱۵۵ تمثیل
- ۱۵۹ اسطوره
- ۱۶۰ برخی از مفاهیم نمادین
- ۱۶۲ رنگ‌ها
۱. جاندارپنداری ■ ۱۶۴
۲. شخصیت‌بخشی ■ ۱۶۶
۳. هم‌ذات‌پنداری ■ ۱۶۷
- ۱۶۹ نوستالژیا
۱. آرزوی بازگشت به روستا ■ ۱۷۰
۳. نوستالژی فلسفی ■ ۱۷۱
- ۱۷۵ آرایه‌های ادبی
- ۱۷۸ تجنیس
- ۱۷۸ جناس خط
- ۱۷۹ جناس مکرر
- ۱۸۲ تکرار فعل
- ۱۸۳ رد المطلع
- ۱۸۷ جناس زاید
- ۱۸۸ جناس تام
- ۱۸۹ جناس ناقص
- ۱۸۹ آرایه‌های معنوی

- تضمین □ ۱۹۱ □
- مطابقه □ ۱۹۲ □
- ایهام تناسب □ ۱۹۳ □
- مشاکلت □ ۱۹۴ □
- التفات □ ۱۹۵ □
- مفاخره □ ۱۹۷ □
- تجاهل عارف □ ۱۹۹ □
- حسن تعلیل □ ۲۰۲ □
- مبالغه و اغراق □ ۲۰۳ □
- تجربیه‌های تازه □ ۲۰۷ □
- نمونه‌هایی از شعر کودک و نوجوان □ ۲۰۹ □
- اندیشه در شعر کودک و نوجوان □ ۲۱۳ □
- نگاه فلسفی به هستی و پدیده‌های حیات □ ۲۲۳ □
- قالب در شعر کودک و نوجوان □ ۲۲۹ □
- مثنوی □ ۲۲۹ □
- دو بیتی □ ۲۳۱ □
- رباعی □ ۲۳۲ □
- چهارپاره □ ۲۳۳ □
- شعر نو (قالب نیمایی) □ ۲۳۶ □
- آسیب‌های شعر کودک و نوجوان □ ۲۳۹ □
- ذهنیت شعر □ ۲۴۵ □
- مضامین هنجار شده □ ۲۴۷ □
- منابع □ ۲۵۱ □
- کتاب‌های بررسی شده □ ۲۵۳ □
- مقاله‌ها و مجلات □ ۲۵۵ □

مقدمه

برای پرداختن به مقوله شعر کودک و نوجوان ذکر اشاره‌هایی گذرا ضروری به نظر می‌رسد. ناگفته پیداست که این مقوله زیرمجموعه مفهوم عام‌تری قرار می‌گیرد و آن ادبیات کودک و نوجوان است.

اقتضاهای سنی کودک و نوجوان و شاخصه‌های ذهنی آنان چیست؟! چه ویژگی‌هایی آنان را از بزرگ‌سالان جدا می‌کند؟ دلیل اینکه به ادبیات خاص خود نیاز دارند، چیست؟ بنا به یافته‌های روان‌شناسی، کودکان و نوجوانان از حیث ساختار ذهنی و تلقی‌های جهان‌شناختی از بزرگ‌سالان جدا می‌شوند و درست به همین خاطر دنیایی ویژه خود دارند. کسانی که برای کودکان و نوجوانان شعر می‌سرایند یا داستان می‌نویسند و یا به عنوان مربی و حتی آموزگار با آنان سروکار دارند، برای ورود به دنیای ذهن مخاطبان خود، جلب اعتماد آنان و در نهایت تأثیرگذاری مثبت، ناگزیر از شناختن ساختارهای ذهنی-روانی آنان‌اند.

ذهن کودک در مراحل رشد شاخصه‌های معینی دارد. این عوامل باعث می‌شود که نگاه کودک به جهان پیرامون خود، نگرشی خاص و ویژه او باشد. موضوعی که برای بزرگسالان ممکن است مهم و اساسی جلوه کند، چه‌بسا برای کودک و نوجوان باعث خنده و شوخی باشد یا به‌عکس مسئله‌ای که برای فرد بزرگسال پیش‌پاافتاده و ساده است، شاید برای کودک و نوجوان موردی حیاتی و دشوار به حساب آید. در رویکرد به ادبیات کودک و نوجوان، و به‌ویژه شعر و صور خیال آن، باید این نکات مهم را در نظر داشت.

«در عصر جدید با روند رو به رشد توسعه اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و توسعه ارتباطات، کودکان در مسیری پرشتاب هر روز با روز پیشین فاصله می‌گیرند و اساساً مفهوم کودکی متأثر از این شرایط، مفهومی در حال تغییر و تحول دائمی است.»

«ابزار و دستگاه‌های رسانه‌ای، آموزش‌های مداوم و امکان ارتباط با رسانه‌ها و تنفس در فضای مجازی، دنیای کودکان را دنیایی به‌شدت متفاوت کرده است. به طوری که، به صورتی بسیار جدی دوباره باید پرسید: «کودک امروز کیست؟»

«برخی از بغرنج‌ترین مفاهیمی که به تبیین و تعریف جدید نیاز دارد مفهوم کودکی، دنیای کودکان، شرایط روحی و روانی و نیازمندی‌های جدید آنان است. بدون شک طرح و تبیین دقیق مبانی تأثیرگذاری از این دست به گسترش افق دید نویسندگان ادبیات کودکان کمک‌های شایانی می‌کند تا بهتر و دقیق‌تر بتوانند نیازمندی‌های واقعی کودکان را درک کنند.»^۱

در این تحقیق، پس از بحث دربارهٔ کودک و دنیای کودکی و شاخص‌های روان‌شناختی آن، به چستی شعر کودک و نوجوان پرداخته

شده است و با محوریت سروده‌های پنج تن از شاعران کودک و نوجوان، شعر آن‌ها تجزیه و تحلیل شده است. این پنج شاعر شاخص شعر کودک و نوجوان عبارت‌اند از: ۱. مصطفی رحماندوست، ۲. افسانه شعبان‌نژاد، ۳. جعفر ابراهیمی، ۴. عرفان نظر آهاری و ۵. بیوک ملکی.

در عمل با توجه به تعداد کم اشعار خانم نظر آهاری، در زمینه کودک، سروده‌های دیگر شاعر و محقق پرکار ادبیات کودک و نوجوان، اسدالله شعبانی، نیز بررسی و تحلیل شده است. هنگام پرداختن به صنایع لفظی و معنوی و همچنین آرایه‌های ادبی، از اشعار شاعران یادشده کودک و نوجوان مصداق‌ها و شاهد مثال‌هایی آورده شده است.

توضیح کوتاه روش کار

برای انجام کار ابتدا به کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان مراجعه کردم تا کتاب‌های شاعران یادشده را امانت بگیرم. مراجعه به تهران و دیدار با آقای مصطفی رحماندوست و اسدالله شعبانی و تماس با شاعران دیگر اقدام بعدی بود. گفت‌وگو با شاعران یادشده کمک زیادی برای آغاز این تحقیق بود.

جدا کردن مباحث مربوط به کودک و روان‌شناسی رشد و طبقه‌بندی مطالب مربوط به بحث‌های تئوریک شعر به دو بخش عمده بزرگ‌سال و کودک و نوجوان کاری بود که ضروری می‌نمود.

آیا ادبیات کودک و نوجوان و به تبع آن، شعر این گروه سنی یک نوع ادبی مستقل است؟

با توجه به نکات اشاره‌شده، بهتر است بپذیریم که این نوع ادبی، وسیله‌ای برای بیان کیفیات و حالاتی است که تنها در این عرصه می‌توان آن‌ها را تولید کرد، به وجود آورد و بدان‌ها پرداخت. در واقع

در قلمرو ادبیات کودک و نوجوان شکل بیان هنری وابسته به توانمندی و انرژی درونی شاعر و نویسنده است که می‌تواند از عهده خلاقیت هنری برای مخاطبان خاص خود برآید.

پس می‌توان ادعا کرد که ادبیات کودک و نوجوان و شعر خاص آنان، گونه ادبی مستقلی است و تفاوت این نوع ادبی با گونه ادبی بزرگسال در این است که ادبیات کودکان ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه را در دنیای کودکان جست‌وجو می‌کند و باز می‌آفریند.

«وقتی کیفیات ذوقی زشت و زیبا، پست و والا، کمیک و تراژیک، قهرمانی و ضد قهرمانی را در عالم کودک مورد توجه قرار می‌دهیم و از نگاه کودک آن را می‌بینیم، با دریافت‌هایی روبه‌رو می‌شویم که همواره با دنیای بزرگسالان یکی نیست. مثلاً بسا موقعیت‌هایی که از نظر کودکان هزل‌گونه است اما از نظر بزرگسالان چنین نیست. یا کودکان بر چیزهایی می‌خندند که بزرگسالان آن را خنده‌دار نمی‌یابند.»^۱

پیش از پرداختن به مفهوم کودک و چیستی شعر برای او، جا دارد به نقش ادبیات کودک اشاره‌ای هر چند گذرا داشته باشیم. چرا که ادبیات کودک و نوجوان نقش خاص خود را دارد و در این میان دو نقش پررنگ‌تر از وجوه دیگر جلوه می‌کند.

الف) نقش شناختی

ب) نقش زیباشناختی

در مورد اول میان صاحبان آرا و تلاشگران عرصه ادبی کودک و نوجوان این هم‌فکری هست که در اثر ادبی خاص این گروه سنی باید حرفی برای گفتن و چیزی برای آموختن وجود داشته باشد. کمال پولادی در کتاب بنیادهای ادبیات کودک می‌نویسد:

«بسیاری از کتاب‌های کودکان دربرگیرنده شناختی از پدیده‌های گوناگون

زندگی پیرامون آن‌هاست. این شناخت ممکن است مربوط به انتقال یک سلسله اطلاعات از طریق کتاب‌های مربوط به حوزهٔ دانستنی‌های علمی باشد یا به صورت تحلیلی ژرف‌تر از جلوه‌های گوناگون زندگی، مناسبات انسانی و اجتماعی در شعر و قصه و تصویر باشد.^۱ در مورد دوم یعنی نقش زیباشناختی، می‌توان به موارد زیر تیتروار اشاره کرد. ادبیات کودک ذوق زیبایی‌شناسی کودک را رشد می‌دهد. یعنی با بازآفرینی وجوه زیباشناختی عرصه‌های زندگی کودک (عالم کودکی)، موقعیت‌های خاصی را برای او تفسیر می‌کند. این نوع ادبیات، توان انتقال ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی را به مخاطبان خود دارد. همچنین عواطف، احساسات و تفکر کودکان را رشد می‌دهد. به نیازهای رشدی و روان‌شناختی آنان پاسخ می‌دهد و در یک کلام، دست‌آوردهای فرهنگ و دانش بشر را به زبان خاص به آنان می‌شناساند.

در واقع ادبیات کودکان حوزه‌ای بسیار مهم در فرهنگ نوشتاری است؛ کودکان از آن لذت می‌برند و بزرگسالانی که فرصت خواندن دارند و ریشه‌های درخت کودکی در باغ دل آنان کاملاً خشک نشده، البته از این نوع ادبیات لذت می‌برند؛ چرا که مجال آن را می‌یابند تا بارها و بارها به رویاهای کودکی بازگردند و هم‌پای کودکان خود در شادی‌هایی سهیم شوند که زندگی ماشینی و به اصطلاح مدرن امروزی مجال برای کودک شدن باقی نگذاشته است.

این حوزه از ادبیات در طول سالیان دراز استعداد‌های درخشانی پرورش داده است. چه بسیار دانشمندان و اندیشه‌ورزان سترگی که در زمان کودکی، بخت برخورداری و هم‌صحبتی با کسی را داشته‌اند که برای آنان افسانه^۲ بگوید و شعر و ترانه بخواند. ادبیات کودکان و به

تبع آن، شعر کودک و نوجوان جذب می‌کند، تحت تأثیر قرار می‌دهد و البته تأثیر می‌پذیرد. شخصیت‌هایی مثل ملک محمد، خاله سوسکه، پیرزن و کدو قلقله‌زن، شنگول و منگول و حبه انگور و ده‌ها شخصیت به یادماندنی در قصه‌های کودکان و لالایی‌ها و مثل‌ها و چیستان‌ها و اشعاری که کودکان در حین بازی با همدیگر و هم‌صدا می‌خوانند، قسمت‌های عمده‌ای از طبیعت، ذهن و روح انسان‌هاست و ما را نه تنها به دنیای کودکان بلکه به اسطوره‌های اصلی و آرمانی ارتباط می‌دهد که در بخش نقد شعر به این عوامل اشاره خواهد شد.